

Leszek Bednarczuk

Uwagi o pochodzeniu gwary muszyńskiej

Zainteresowania dialektologiczne Profesora Eugeniusza Pawłowskiego koncentrowały się na lachowskiej gwarze podegrodzkiej (1955), ale nie ograniczały się do niej, badał bowiem pobliskie gwary północnosądeckie, spiskie, podhalańskie i inne południowomałopolskie. Dokonał ich oryginalnej klasyfikacji na karpacko-podgórskie (góralско-lachowskie) oraz podhalańsko-beskidzkie, wyznaczając we współpracy ze swą uczennicą dr Ludwiką Wajdą [-Adameczyk] etniczno-językową granicę góralско-lachowską. Natomiast mową mieszkańców Muszyny i Tylicza, zwaną tu umownie „gwarą muszyńską”, zajął się Profesor przy okazji opracowywania nazewnictwa miejscowego Sądeckizny (1965–1996) i stwierdziwszy jej wyjątkowy charakter, poświęcił publikowaną tu rozprawę. Ukończył ją ok. 1976 r. z przeznaczeniem do 1. tomu monografii Muszyny, do dziś nie wydanego. Dzięki życzliwej pamięci jednego z głównych informatorów, mgra Stanisława Miczulskiego, ocalała zachowana w jednym egzemplarzu praca prof. Pawłowskiego, a zawarty w niej materiał i jego interpretacja rzucają nowe światło na pogranicze polsko-słowacko-łemkowskie, pochodzenie gwar południowomałopolskich i średnio-wieczne osadnictwo kotliny sądeckiej.

Najwięcej uwagi poświęcił prof. Pawłowski odrębnościom słownikowym mowy mieszkańców Muszyny oraz Tylicza, i na tej podstawie wysnuł swe główne wnioski na temat pochodzenia tej gwary, wskazując m.in. na wynikające z izolacji względem zwartego obszaru polskiego przez klin łemkowski archaizmy oraz innowacje, brak bliższych związków z lachowską gwarą podegrodzką (wobec licznych nawiązań podhalańskich) oraz zastanawiające podobieństwa do gwar krośnieńsko-sanockich okolic Rymanowa, a ponadto dość silne wpływy słowackie i mniej wyraźne łemkowskie.

Nieco mniej uwagi poświęcił prof. Pawłowski gramatycznym osobliwościom gwary dającym się wydobyć z mowy mieszkańców starszego pokolenia. Również one rzucają ważne światło na jej pochodzenie, prowadząc do podobnych co analiza słownictwa wniosków. Brak w niej mianowicie typowych cech lachowsko-

-sądeckich (bogaty wokalizm, szeroka wymowa ϵ / $\hat{a}$ /, brak rozkładu nosowości przed zwartymi oraz / η / przed tylnymi, wymowa $\acute{s}$ v jak / $\acute{s}$ u/ koło Nowego Sącza, zmiana i / i u/ w / u u/: końcówka 1. pl. -*ma*). Słabo zostały udokumentowane inne cechy południowomałopolskie, a związki z Góralstwą i obszarem krośnieńsko-sanockim ujawniają się głównie w morfologii i dają się w większości objaśnić wpływem słowackim.

Fonetyka

1. **S a m o g ł o s k i p o c h y l o n e.** Pozostawiły wyraźne ślady, ale z systemu wokalicznego zostały wyeliminowane, jednak inaczej niż w pobliskich gwarach pd.małopolskich: $\acute{a}$ poza kilkoma zmorfonologizowanymi i ekspresywnymi formami zidentyfikowało się z jasnym a ; $\acute{o}$ w zasadzie bez wyjątków (ślady $\acute{o}$ przed r) dało u ; $\acute{e}$ po twardych przeszło w y , ale po miękkich daje i (jak w środkowej Małopolsce wobec powszechnego na Góralstwie y w obu pozycjach). Zdarzają się też hiperyzmy z i w miejsce krótkiego e : *ogień, płomiń, plicy*.

2. **R e z o n a n s n o s o w y.** Jest zupełnie inny niż w gwarze podgrodzkiej i pozostałych gwarach pasa podgórskiego, przypominając rozwój góralski / ϵ / – / ϕ / z rozkładem przed zwartymi. Wahania typu *jeźryk / izyk, pieńś / pjeiś* wskazują na rozkład i zanik rezonansu przed szczelinowymi, jak w okolicach Rymanowa i w Polsce północno-wschodniej. Są też przykłady zmorfonologizowanego zaniku nosowości typu słowacko-ruskiego / ϕ / > u , w bezokolicznikach na -*nać*, np. *szpurgnuć, zamknóć, przykucnuć*, śladowo też przejście / ϕ / w o jak w środkowomałopolskim i w przedstawionej wyżej przez J. Reichana „niespodzianie dialektologicznej na południe od Myślenic”. Innym świadectwem tendencji do denazalizacji są hiperyzmy z wtórną nosowością typu *tompielec, mienzux*.

3. **M a z u r z e n i e.** Jako cecha systemowa nie występuje, co jest odczuwane przez mieszkańców Muszyny wobec mazurzących gwar Sądecczyny i Spisza (okolice Piwnicznej). Śladem mazurzenia, przez które według prof. Pawłowskiego musiała przejść gwara muszyńska, są liczne przykłady zmiany staropolskiego $\acute{s}$ w $\acute{s}$ przed miękką, np. *wyśli, wreście, sklonka, styry*. Ale zjawisko to spotykamy również w gwarach niemazurzących, m.in. koło Rymanowa, np. *pśyśli, dyśla, prūzny, v hareście, ćmieł* itp. (O. Chomiński, 1914:138), nie można więc wykluczyć hipotezy, że gwara muszyńska, podobnie jak tereny na wschód od Wisłoki (K. Nitsch, 1914, mapa), a na drugim krańcu południowy Śląsk – nigdy nie mazurzyła, co można traktować jako karpacki archaizm peryferyczny, podtrzymywany przez sąsiedztwo słowackie i morawskie.

4. **W y g ł o s o w e -x.** Poza jednym przykładem: *niek* ‘niech’, zostało zachowane, co odróżnia gwarę muszyńską od pobliskiego Spisza (zmiana - x w - f została poświadczona w Łomnicy i okolicach Piwnicznej), a z drugiej strony Podhala,

Sąddeczyny i części gwar małopolskich, które zapewne już w XIV–XV w. zmieniły *-x* w *-k*, zbliża zaś do peryferii krośnieńsko-sanockiej zachowującej *-x*.

Nietrudno zauważyć, że wszystkie wymienione archaizmy oraz innowacje fonetyczne można tłumaczyć, jak w wykazujących najwięcej podobieństw gwarach okolic Rymanowa, sąsiedztwem słowacko-łemkowskim.

Morfologia

1. **Zaimek nieokreślony (uogólniający) z formantem *da-***, np. *da-kto, da-który, da-co, da-gdzie, da-kiedy*, został przejęty z języka słowackiego, gdzie formant *da-* pochodzi z *lěda-*, por. pol. *lada-kto, lada-jaki*, zleksykalizowane *ladaco*. Prof. Pawłowski przytacza ze słowackiej Orawy *da-co* oraz podobne formacje z Beska koło Sanoka. Na zaimki te zwrócił już uwagę O. Chomiński (1914: 155–156), przytaczając liczne przykłady z listów mieszkańców wsi Porąż koło Zagórza: *da-co, da-xto, da-gdzie*, oraz z samego Rymanowa.

2. **Reduplikacja zaimka wskazującego *to-ten, to-ta, to-to*** znana jest poza Muszyną i Tyliczem na Podhalu i gdzie indziej, w tym również w okolicach Rymanowa (Klimkówka, Niebieszczany): *tuo-tyń, tuo-ta, tuo-te* (O. Chomiński, 1914:155). Podobna struktura zaimkowa o innej kolejności członów występuje, jak wiadomo, w języku czeskim i słowackim: *ten-to, ta-to, to-to*, gen. sg. *toho-to, tej-to* itd.

3. **Skrócone formy zaimka osobowego: *dońgo, ońgo, pońgo, uńgo*** z *do-niego, o-niego, po-niego, u-niego*, nigdzie poza gwarą muszyńską na obszarze języka polskiego nie znane, znajdują dokładne odpowiedniki w języku słowackim: *doň-ho, zeň-ho* itp., gdzie podobnie jak *môj-ho, môj-mu* tłumaczą się rozwojem fonetycznym.

4. **Końcówka 1. pl. czasownika *-me* typu *pude – pudeme, chodze – chodzeme***, jak na Spiszu, Podhalu i Orawie powstała pod wpływem języka słowackiego; występuje również w okolicach Rymanowa (Porąż, Tarnawa, Niebieszczany, Milcza, Besko), np. *rob'ime, kosime, pšezyvome*. Wprawdzie O. Chomiński (1914:161) widzi tu wpływ ruski, gdzie w Karpatach końcówka ta jest pochodzenia słowackiego (Z. Stieber, 1979: 207), ale w łemkowskiej gwarze Beska sam Chomiński notuje końcówkę *-mo: nese-mo*.

5. **Formant bezokolicznika (i czasu przeszłego) na *-uwać***, np. *tańcuwać, muruwać*, pojawia się na Sądecczyźnie, Spiszu, wschodnim Podhalu i innych częściach Polski; jest to jedna z nielicznych izomorf muszyńsko-podegrodzkich.

6. **Formy męskoosobowe czasu przeszłego w połączeniu z rzeczownikami nieosobowymi**, np. *krety zborykali, zachruścili trawy* jak na całej peryferii wschodniej i północnej, również występują w okolicach Rymanowa (Klimkówka, Niebieszczany), np. *(konie) stali; (pieniądze) pšepadli*

(O. Chomiński, 1914: 163). Jak wiadomo, opozycja (nie)męskoosobowości w czasowniku obca jest zarówno językom ruskim, jak też słowackiemu; a dla gwary muszyńskiej w nim właśnie należy upatrywać źródła zjawiska.

Jak z powyższego widać, większość odrębności morfologicznych gwary muszyńskiej ma swe źródło w języku słowackim; niektóre z nich (1, 2, 4) zostały poświadczane w gwarach łemkowskich.

Stownictwo

Odrębności słownikowe gwary muszyńskiej opracował prof. Pawłowski niezwykle skrupulatnie, sprawdzając opublikowane i rękopiśmienne zbiory wyrazów u wiarygodnych informatorów i dokonując własnej kwerendy. Powstał w ten sposób unikalny zbiór blisko 600 leksemów gwarowych, zanalizowanych na tle historyczno-geograficznym. Całość podzielona została na cztery grupy:

1. Muszyńskie „endemity” nigdzie indziej w tej formie i znaczeniu nieznane, np. *nakło* ‘wyspa na rzece’; *plyt* ‘tratwa’, *poćb/piega* (przezvisko) dawniej ‘wypędzona przez męża żona’ oraz innowacje i zapożyczenia (słowackie, łemkowskie); ok. 350 słów.

2. Wyrazy gwarowe góralskie i sądeckie, szczególnie liczne nawiązania podhalańskie związane z gospodarką pasterską; niektóre z nich znane są w okolicach Piwnicznej; ok. 100 słów.

3. Wyrazy gwarowe poświadczane w różnych częściach Polski, w tym zapożyczenia słowackie i ruskie; ok. 100 słów.

4. Wyrazy ogólnopolskie: archaizmy, prowincjonalizmy, często znane w miastach Polski południowej; ok. 50 słów.

W 1. i 2. grupie znalazły się wyrazy poświadczane tylko lub między innymi w gwarach krośnieńsko-sanockich; niektóre z nich wyglądają na zapożyczenia ruskie. Należą tu: *bobalki*, *capina*, *chołośnie*, *dohadać*, *gańcza*, *klipać*, *pryczo*, *podszkulić*, *szpotać się*, *ściżyć*, *telega*, *wiszka*. Znacznie więcej jest leksemów podejrzanych ze względu na postać fonetyczną i znaczenie o pochodzenie słowackie (ok. 30 wyrazów, niektóre znane gwarze podhalańskiej); nieco mniej jest zapożyczeń z dialektu łemkowskiego (ok. 20 wyrazów), przy czym w mowie mieszkańców Tylicza, przejściowo zruszczonego, pojawia się ich więcej.

Archaiczność i innowacyjność słownictwa muszyńskiego oraz wpływy obce, także za pośrednictwem słowackim – węgierskie, potwierdzają izolowany charakter tej gwary. Na uwagę zasługują związki z Góralszczyzną, zwłaszcza z okolicami Piwnicznej (ok. 40 leksemów).

Wnioski końcowe

Uchwycone przez E. Pawłowskiego właściwości mowy mieszkańców Muszyny i Tylicza oraz jego studia nad gwarami i toponomastyką Sądecczyzny rzucają nowe światło na początki języka polskiego w Karpatach, zwłaszcza zaś w dolinie Popradu i Dunajca, oraz na kontakty z językiem słowackim, a w czasach późniejszych z dialektem łemkowskim.

Jak wynika z tych badań, gwara muzyńska różni się bardzo wyraźnie od lachowsko-sądeckiej oraz pozostałych gwar pasa podgórskiego, a także Góralstczyzny (Spisz, Podhale), łącząc się z nią dość licznymi cechami słownikowymi, ale bez związków kulturowych (odmienny folklor i kultura materialna). Wykazuje natomiast zastanawiające związki z gwarami na wschód od Wisłoki, zwłaszcza krośnieńsko-sanockimi okolic Rymanowa – obecność samogłosek pochylonych i rozkład nosowych (jak m.in. na Góralstczyźnie) przy równoczesnym braku mazurzenia, zmiany *-x* w *-k* i innych innowacji małopolskich (zwłaszcza pasa podgórskiego), co przy równoczesnej obecności silnych wpływów słowackich w morfologii i słownictwie, prowadzi do wniosku, że **obie gwary są pozostałością najstarszej polskiej warstwy językowej Karpat** wzajemnie przenikającej się z żywiołem słowackim, a w przypadku Muszyny i Tylicza oddzielonej z czasem od polskiego obszaru etnicznego przez klin łemkowski, który doprowadził również do zerwania bezpośrednich kontaktów wschodniosłowacko-południowomałopolskich.

Kolejną, lachowską falę osadniczą Sądecczyzny reprezentuje opisana przez E. Pawłowskiego gwara podegrodzka, która obok nawiązań słownikowo-nazewniczych do Pogórza Bocheńsko-Tarnowskiego zachowuje nieznanne gdzie indziej archaizmy (brak */ŋ/* tylnojęzykowego, wymowa *śv* jak */śu/* koło Nowego Sącza) i wykazuje pewne podobieństwa (wymowa *ę* jak */ę/*, rezonans nosowy przed zwartymi, zmiana *-x* w *-k*) do południowo-zachodniej Lubelszczyzny i Tarnobrzесьkiego, skąd mogła zostać przeniesiona doliną Dunajca, zapewne już po najazdach tatarskich. Zasięg gwar lachowskich wyznaczają patronimiczne nazwy miejscowe na *-ice* (31 toponimów głównie z XIII–XV w., najstarsze z nadań św. Kingi).

Różni się natomiast gwara podegrodzka zarówno od muzyńskiej, jak i od graniczącej z nią od zachodu Góralstczyzny (L. Wajda [-Adamczyk], 1976: 273–290), nie wykazując ani wpływów słowackich, ani rusińsko-łemkowskich. Tymczasem w nazewnictwie miejscowym Sądecczyzny spotykamy pewne nawiązania słowackie, np. *Szarysz* /Sarysz/, wieś koło Rożnowa oraz kilka nazw terenowych koło Limanowej – miasto i region na Słowacji; *Obidza*, wieś k. Jazowska i przys. Piwnicznej – słow. *obida* ‘coś niemilego’; *Bahnate l -cie*, przys. Gabonia; *Żlabina* kilka nazw ter. koło Rytra; *Margań*, góra nad Nawojową – miejscowość koło Bardyjowa. Jako słowakizmy można traktować zapis nazwy Sącza z 1249 r. jako *Sudech* oraz formy *hrad* (gród w Ryrtrze), *budesz*, *protože-m* w testamencie Piotra Wydźgi (Liber beneficiorum Długosza). W opinii M. Małeckiego (1938: 36–47) najstarsza fala polskiego osadnictwa dotarła na Spisz doliną Popradu. Wszystko to, a przede wszyst-

kim gwara mieszkańców Muszyny i Tylicza, może być pozostałością przedlachowskiej warstwy osadniczej kotliny Sądeckiej, kiedy polska ludność pozostawała w bliskich kontaktach językowych ze Słowacją, a kolonizacja rusińsko-łemkowska jeszcze się nie dokonała. Na polskie brzmienie większości nazw wsi Łemkowszczyzny zwrócił uwagę Z. Stieber (1936: 53–61), a E. Pawłowski (1984: 238–243) odkrył na XIX-wiecznych mapach katastralnych liczne nazwy terenowe polskiego pochodzenia w jej sądeckiej części. Za wschodniosłowackim pochodzeniem najstarszej fali kolonizacji wołoskiej opowiada się Z. Szanter (1997: 181–202).

Trudno natomiast orzec, czy podobieństwa gramatyczne i słownikowe między gwarą muszyńską a krośnieńsko-sanocką okolic Rymanowa wynikają z ich pierwotnego sąsiedztwa, czy też raczej obie enklawy są pozostałością najstarszej polskiej warstwy osadniczej w Karpatach.

Bibliografia

- Chomiński O., *Dialekty polskie okolic Rymanowa*. Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VII, cz. 1, Kraków 1914, s. 75–182.
- Małecki M., *Język polski na południe od Karpat*, Kraków 1938.
- Nitsch K. Stein I., *Zapiski gwarowe ze środkowej Galicji*, Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VII, cz. 1, Kraków 1914, s. 83–234 z mapą.
- Pawłowski E., *Charakterystyka gwary Sromowiec Wyżnych i nowy podział gwar tatrzańsko-beskidzkich*, Sprawozdania PAU, t. IV, nr 6, Kraków 1950, s. 327–332.
- Pawłowski E., *Gwara podegrodzka*, Wrocław–Kraków 1955.
- Pawłowski E., *Nazwy miejscowe Sądeczyzny*, t. I, Kraków 1965.
- Pawłowski E., *Podział gwar małopolskich na tle wzajemnych wpływów gwarowych oraz nowych tendencji językowych*, Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, t. VI, Wrocław 1966, s. 191–202.
- Pawłowski E., *Nazwy miejscowości Sądeczyzny*, cz. I–II, Wrocław 1971–1975.
- Pawłowski E., *Nazwy terenowe Ziemi Sądeckiej*, Wrocław 1984.
- Pawłowski E., *Nazwy wodne Sądeczyzny*, Kraków 1996.
- Stieber Z., *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, Biuletyn PTJ, z. V, 1936, s. 53–61.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1979 (wydanie drugie).
- Szanter Z., *Jeszcze o osadnictwie zza południowej granicy w Beskidzie Niskim i Sądeckim*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej – Polska Akademia Umiejętności, t. V, Kraków 1997, s. 181–202.
- Wajda [-Adamczyk] L., *Pogranicze gwarowe góralsko-lachowskie*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 58, Prace Językoznawcze III, Kraków 1976, s. 273–290.

On the origin of Muszyna dialect

Abstract

On the basis of the contrastive analysis of Muszyna dialect conducted by professor Eugeniusz Pawłowski, the author of the present study came to the conclusion that the dialect was formed under the influence of the Slovakian language in the epoch before the Łemek colonisation, and it is a remnant of the oldest Polish settlers' stratum in the Karpaty region.